

Сутність корпоративних прав

С. С. Кравченко,
кандидат юридичних наук,
доцент Київського
університету права
НАН України

Історія свідчить про прагнення людей до формування спільностей – спільного співіснування, спільної праці. Звідси виникали родини, держави, громади. Якщо людей з'єднують спільні інтереси в певній сфері – виникають професійні спілки ремісників, торговців тощо. Так само цей процес відбувається і у підприємницькій сфері, в якій діяльність однієї особи, за загальним правилом, є не настільки ефективною, ніж діяльність декількох осіб, що діють спільно. Поєднуючи капітал і власні зусилля, люди досягають більших успіхів, ніж працюючи поодиноці. Цей процес протягом усього історичного шляху людства ширився й удосконалювався.

Найважливішим при цьому ставало збільшення капіталу і його віддачі, зниження ризиків і відповідальності. Такі завдання вирішувалися шляхом формування різних форм об'єднання капіталу й осіб з виникненням корпорацій. Останні вступали між собою в корпоративні відносини (корпоративний - від лат. «согрге» – зв'язувати, взаємопов'язувати, поєднувати). Зрозуміло, що відносини, які при цьому склалися, будь-яким чином, але стали вимагати правового регулювання, у зв'язку з чим і з'явилися так звані «корпоративні правовідносини».

Як і будь-які інші правовідносини, вони структуровані, їхніми елементами є суб'єкти, об'єкти і зміст. Суб'єкти стали іменуватися учасниками корпоративних відносин, що мають корпоративні права й обов'язки.

В міру ускладнення економічних відносин ускладнювалися і зв'язки в корпоративних правовідносинах. Між їхніми учасниками поступово виникає певна система таких зв'язків, в межах якої вони взаємодіють між собою. Ці зв'язки мають різну природу – як майнову, так і немайнову – і, відповідно, права учасників також певним чином «гранулюються». Звідси виникає так звана система прав участі, або «корпоративна система участі».

Зі сказаного випливає безпосередній взаємозв'язок між такими поняттями, як «корпорація», «учасник корпорації», «права учасника (корпорації)» та «корпоративні права».

Термін «корпорація» в українському цивільному законодавстві відсутній, але міститься в законодавстві господарському: в Господарському кодексі (надалі – ГК України) знаходимо таке ж визначення корпорації, яке мало місце в ст. 3 нині не чинного Закону України «Про підприємства в Україні». Згідно з ч. 3 ст. 120 ГК України, корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

З наведеного визначення вбачається, що українська корпорація являє собою таку юридичну особу, учасниками якої є лише підприємства та їхні права як членів корпорації мають договірну природу, оскільки засадничим для такого об'єднання є договір (і він є її єдиним установчим документом). В такому разі доходимо логічних висновків,

а саме: за ГК, корпоративні права можуть мати учасники корпорації, якими є тільки юридичні особи і що корпоративні права є правами зобов'язальними.

Втім, такі висновки спростовуються ч. 1 ст. 167 ГК України, відповідно до якої корпоративні права можуть мати будь-які особи, частка яких визначається у статутному фонді (майні) господарської організації. Отже, з цієї статті випливає, по-перше, що корпоративні права можуть мати не тільки юридичні, а і фізичні особи, бо обмежень щодо цього суб'єктом складом ця стаття вочевидь не містить. По-друге, ці права мають не тільки учасники корпорації як об'єднання підприємств, а і учасники будь-якої господарської організації. Під останньою ж маються на увазі всі юридичні особи, які створені як відповідно до Цивільного кодексу України (надалі – ЦК) [2], так і до ГК – державні, комунальні та інші підприємства.

Отже, очевидно стає хибність норм ГК про корпорації та корпоративні права. Проте необхідність у вірному тлумаченні цих понять існує, і вона є нагальною. Якщо з ГК ми не можемо зробити висновку щодо них, то скористуємося логічними міркуваннями: безсумнівним є зв'язок цих понять, і тому логічним видається твердження, що корпоративні права мають учасники корпорації. Якщо ми відповімо на питання, що таке корпорація, то ми наблизимося до відповіді на питання, що таке корпоративні права. І, навпаки, – визначитися з останніми неможливо, якщо невідомо, стосовно чого і у кого виникатимуть такі права.

Враховуючи прагнення України до європейського співтовариства та й взагалі – до світових процесів уніфікації регулювання бізнесу – наперед слід додержуватися загальноприйнятих у світі підходів до термінології. Так, відомо, що термін «корпорація», як правило, ототожнюється з терміном «компанія» і вживається у досить широкому розумінні. Принаймні, його аж ніяк не можна звужувати і використовувати до таких осіб, якими є «корпорації» у визначенні ст. 120 ГК.

Термін «корпорація» є родовим, до якого в інших правових системах часто додаються інші терміни – з метою деталізації правового статусу корпорації, наприклад, «асоціація», «інкорпорейтед», «інститут», «товариство», «союз», «синдикат», «з обмеженою відповідальністю» та ін.

Проте поняття «корпорація» не слід і надто розширювати, ототожнюючи її з будь-якою юридичною особою, адже, за ст. 83 ЦК України, існу-

ють товариства і установи, не говорячи вже про інші організаційно-правові форми [11, 88]. Якщо виходити з визначення корпоративних прав, наданих ст. 167 ГК, то впливає, що в установі також мають місце корпоративні відносини, оскільки за таким визначенням у її засновників є корпоративні права. Так само у державних і комунальних підприємств. Отже, виходить, що права засновника державного підприємства є корпоративними?

Якщо ж піти далі у цьому логічному ланцюжку міркувань, то навряд чи можна обґрунтувати поділ підприємств на унітарні і корпоративні, якщо всі вони припускають існування корпоративних відносин і у всіх їхніх учасників (засновників) є корпоративні права. Згідно з ч. 5 ст. 63 ГК України, корпоративне підприємство діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, *на основі корпоративних прав*, а в ч. 4 цієї ж статті, обходячи питання про те, які ж права виникають у засновників (учасників) унітарного підприємства, вказується лише на те, що його статутний фонд є не поділений на частки (паї).

Враховуючи таку недосконалу юридичну техніку, яка використовується у ГК України, доводиться зіставляти і робити висновки на хиткій підставі. Тоді виявляється, що в разі відсутності поділу статутного фонду підприємства на частки (паї) у його засновників (учасників) відсутні і корпоративні права. Як наслідок – в унітарних підприємствах не може бути корпоративних прав. Однак і унітарні, і корпоративні підприємства є господарськими організаціями, про які – без виключень – йдеться у ст. 167 ГК.

До цього слід додати ще й те, що зазначені непорозуміння підсилюються наявністю регулювання в ГК таких юридичних осіб, як дочірні та приватні підприємства. Їхній статус є дуже проблематичним і визначається досить неоднозначно. Так, якщо дочірнє підприємство буде створено господарським товариством, тобто одним засновником, то чи будуть у останнього корпоративні права, тобто чи буде дочірнє підприємство корпорацією? Так само і щодо приватних підприємств (ст. 113 ГК України), якщо вони створюються однією особою. Однак не зникають ці проблеми і тоді, якщо приватне підприємство створюється кількома особами, що нині дозволяється ст. 113 ГК України. Якщо наслідувати логіку ГК та враховувати до того ж ст.ст. 133, 135 цього кодексу, де зазначено, що власник (тобто засновник) може одноосібно або спільно з іншими власниками

(тобто засновниками) засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, то виходить, що засновники можуть самостійно обрати організаційно-правову форму свого об'єднання, себто визначити, чи буде це корпорація, чи буде вона власником і чи будуть вони мати корпоративні права. Втім, однозначності між пов'язаністю корпорації та наявністю в учасників корпоративних прав немає. З ГК явно не випливає, що у випадку створення юридичної особи – не власника (якій майно належить на праві господарського відання) вона не є корпорацією, оскільки корпорація є тільки власником майна, і при цьому не виникає корпоративних прав, оскільки такі можуть мати місце лише в учасників корпорації.

Звичайно, це демонструє, що одне твердження спростовує інші, і тому таке визначення корпоративних прав, яке надається у ст. 167 ГК України, містить істотні вади. Відповідно, істотні вади має і визначення корпорацій та й взагалі – їх господарсько-правове розуміння.

Якщо абстрагуватися від цих суперечностей і виходити лише з того, що здається визначальним для корпоративних прав – з наявності частки особи у статутному фонді (майні) господарської організації, то це знижує кількість непорозумінь, але не позбавляє від них. Якщо брати за критерій корпоративних прав наявність частки учасника в статутному фонді, а звідси – критерієм для корпорації буде наявність поділу статутного фонду на частки, то таким розумінням не охоплюється випадок, коли юридична особа створюється одним учасником, що припускається як ЦК України (ч. 1 ст. 83), так і ГК України (ч. 1 ст. 79). Якщо бути прискіпливим до деталей, при цьому немає часток у статутному фонді товариства, оскільки, на наш погляд, недоцільно стверджувати, що учаснику товариства в цьому разі належить сто відсоткова частка у статутному фонді. Якщо цей учасник вирішить продати частину, то тоді може йтися про поділ статутного фонду на частки, яка вже і буде продаватись єдиним учасником товариства.

Викликає обґрунтовану незгоду і те, що стосовно часток поряд із словосполученням «у статутному фонді» в дужках вказується «майні» господарської організації. З цього виходить, що майно останньої поділяється на частки, які і обумовлюють корпоративні права. Такий підхід також не має права на існування, адже в такому разі єдине і неподільне право власності юридичної особи буде співпадати з правом спільної част-

кової або сумісної власності її учасників. Це вже траплялось неодноразово в новітній історії України. Достатньо згадати права учасників селянського (фермерського) господарства і права самого цього господарства як юридичної особи на своє майно (ст. 16 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» [5, 186]. І лише ст. 20 Закону України «Про фермерське господарство» [6] нарешті поставила все на свої місця, зазначивши, що майно фермерського господарства належить йому на праві власності, а члени фермерського господарства можуть отримати частку майна господарства в разі його ліквідації або припинення свого членства у фермерському господарстві. В ст. 114 ГК України це питання свідомо залишилось поза увагою, а у ст. 368 ЦК України вже не зазначається про те, що власність учасників фермерського господарства є спільною сумісною, хоча в ч. 2 ст. 18 Закону України «Про власність» залишилася та ж сама редакція, незважаючи на внесення змін до ч. 1 цієї ж статті в 2005 році. Очевидно, це свідчить про недоліки нашого законодавства, а не про те, що може одночасно бути і спільна власність учасників, і власність юридичної особи.

Вищенаведене свідчить про те, що помилки законодавця неприпустимо відтворювати знову і посилатися на можливість мати частки у майні товариства, як це має місце у ст. 167 ГК України. Майно товариства не ділиться на частки, а є єдиною «правовою масою». Навіть в разі виходу учасника з товариства йому виплачується не частка майна товариства (наприклад, офісні меблі, оргтехніка, приміщення чи його частка тощо), а вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному фонді (ст. 54 Закону України «Про господарські товариства» [4, 682]).

Таким чином, в українському законодавстві відсутній єдиний підхід до розуміння корпорацій і, відповідно, корпоративних прав. Це можна пояснити розбіжностями в підходах до їх регулювання між ЦК та ГК України, униканням у ЦК від вживання термінів «корпорації», «корпоративні права», замість яких в ньому згадано таких юридичних осіб, як «товариства», і такі корпоративні права, як «право на участь» та «право учасника на частку у статутному капіталі».

У ГК ж за наявності вживання терміну «корпорації» він не відповідає іншому регулюванню тим же кодексом проблеми щодо корпоративних підприємств. Відсутність же єдиного підходу до поняття корпорацій в ГК простежується й у невизначеності критерію віднесення юридичних осіб

(або, за ГК – господарюючих організацій) до корпорацій, заплутаності у співвідношенні права власності, його суб'єктного складу та корпоративних прав.

Підсумовуючи, можна стверджувати лише одне: що корпорації в українському законодавстві врегульовані вкрай суперечливо. Цей термін, будучи загальноживаним на практиці і таким, що породив термінологію «корпоративні права», на рівні законодавства України не визначає певної організаційно-правової форми юридичних осіб, учасники яких і мають корпоративні права. Виходячи ж із сутності розуміння корпорації та співставляючи це поняття з відповідними, які надаються в законодавствах інших країн, доходимо висновку, що українськими корпораціями і є товариства. Тобто установи не можуть ні в якому разі належати до корпорацій, а зроблені з цього приводу міркування І. Ю. Краська вважаємо неприйнятними [8, 3–5], і в цьому слід цілком слушно підтримати І. В. Спасибо-Фатееву [12, 15]. При цьому маємо зробити застереження.

Законодавство України не враховує розбіжності між повним, командитним товариствами та товариствами з обмеженою (ТОВ) і додатковою відповідальністю та акціонерними товариствами (АТ), а також виробничими кооперативами. Всі вони об'єднані поняттям «підприємницьких товариств» (ст. 83 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про господарські товариства»). Однак очевидним є те, що такі розбіжності існують і мають бути врахованими не тільки у правовому регулюванні прав учасників відповідних товариств, а й у визначенні самих цих товариств і віднесенні їх до різних груп. Наприклад, в повних та командитних товариствах не існує органів, є специфіка порядку прийняття рішень учасниками і порядку представництва ззовні в разі вступу у відносини з третіми особами. Різняться й відповідальність учасників, здійснення ними підприємницької діяльності та накладення відповідних заборон (ст.ст. 119, 121, 122, 124, 135–137 ЦК України). Та й договір, що ними укладається (засновницький договір), можна визначити як таким, що має не тільки значення юридичного факту під час їхнього створення, а й таким, що визначає в подальшому відносини між ними, оскільки є установчим документом цих товариств. Втім, слід піти й далі, зазначивши, що це свідчить і про правовідносини між учасниками цих товариств, які ґрунтуються на договорі і тому є насамперед договірними. Чи можна їх взагалі визначати як «корпоративні» – питання досить спірне, і відповідь на нього є неоднозначною.

За загальним правилом, права учасників повного товариства є, безумовно, договірними, і на такій їхній природі не позначаються вживані в ЦК України терміни «управління повним товариством» (ст. 121), «ведення справ повного товариства» (ст. 122). Вельми подібні відносини складаються на підставі ст. 1135 ЦК України про участь у простому товаристві, і єдиною істотною відмінністю при цьому є лише те, що учасник повного товариства виступає від імені товариства (оскільки воно є юридичною особою), а учасник простого товариства – від імені всіх інших учасників (оскільки просте товариство не є юридичною особою). Втім, і тут можна помітити певну схожість: в ч. 2 ст. 122 ЦК України зазначається, що учасник простого товариства діє у *спільних інтересах*, а не в інтересах товариства – як мало би бути, якщо діє представник юридичної особи.

Внутрішні ж питання ведення справ товариства вирішуються однаково – і там, і там – за взаємною згодою всіх учасників. Між тим, ст. 121 ЦК України передбачається в самому засновницькому договорі й інший порядок вирішення питання управління. В останньому випадку виходить, що мають місце відхилення від договірного порядку врегулювання відносин, і можна зафіксувати елементи корпоративних відносин в цих товариствах.

Якщо так, то чи може взагалі бути, аби за одним правилом повні товариства можна було розглядати як корпорації, а за іншим – не можна? Чи можна застосувати єдиний підхід? Законодавець його і застосував тим, що відніс повні товариства до товариств, тобто до юридичних осіб із корпоративним устроєм.

А, можливо, слід було все зробити навпаки, як це було раніше? Наприклад, навіть в ЦК УРСР 1923 року передбачалося розмежування між товариствами, з одного боку – простим, повним і товариством на вірі, а з іншого – з обмеженою відповідальністю та акціонерним товариствами [3, 318]. Разом із тим всі вони розглядалися в Особливій частині ЦК України, де йдеться про регулювання договірних відносин.

Ще в Давньому Римі товариства й корпорації розрізнялися і, незважаючи на те, що глосатори не виробили суворого алгоритму встановлення розбіжностей між ними, практично у всіх дослідників, які опрацьовували подібні питання, ще здавна ці утворення виокремлювалися, на чому й ґрунтувалися їхні теорії. І це незважаючи на те, що, згідно із законодавствами інших країн, майже всі корпорації можуть випускати акції, якщо інше не передбачено їхніми статутами. В якості прик-

ладів можна навести п.4а §102 Загального закону про корпорації штату Делавер, англійський Закон про компанії 1985 року, в якому під цінними паперами компанії розуміються паї та акції, що, зокрема, передбачене ст. 80 зазначеного Закону [62, 101–151]. Але не в цьому полягає відмінність між ними. Слід, на нашу думку, прислухатися до П. Писемського, який виходив з того, що акціонерний капітал відрізняє акціонерну компанію від усіх інших видів товариств, незалежно від того, наскільки схожа вона із ними в будь-яких інших питаннях [10, 3–32].

На підтвердження такого бачення зазначимо різні форми об'єднання великого капіталу, які обираються для заснування тієї чи іншої юридичної особи та які в різних країнах іменуються «товариствами», «корпораціями», «компаніями». До того ж усі ці терміни вживаються і як тотожні, і як такі, що мають суттєву різницю.

Тут слід враховувати усталений погляд на товариство, яке має договірну природу. Припустимість же її застосування до АТ, як компанії, заснованої на акціях, не є однозначною, як не є однозначним поняття прав акціонера як зобов'язальних, а не корпоративних, які відрізняються. До того ж, неоднозначним є й поняття статуту

як договору, як воно часто сприймається в американській доктрині. Американські вчені висловилися про «привабливість» ідеї розглядати статут АТ як договір, з урахуванням їхнього бачення статуту корпорацій як договору на трьох різних рівнях: між штатом і корпорацією, між корпорацією та її акціонерами і між самими акціонерами, що стало наслідком розвитку договірної теорії статуту.

Крім того, слід враховувати, що товариства, на відміну від компаній (або корпорацій чи, відповідно, АТ), не вважалися юридичними особами. В сучасному українському законодавстві не тільки акціонерні, а й усі товариства (крім простого) визнаються юридичними особами. Тим не менш, інших зазначених вище розбіжностей між повними і командитними товариствами та ТОВ і АТ як корпораціями однозначно вистачає, аби відчуті нагальну потребу обов'язково виразити і в назвах ці нюанси «компанійської» (корпораторської) і «товариської» форм підприємств.

Тому ми вважаємо обґрунтованим підхід, застосований в законодавстві інших країн — щодо окремого регулювання таких різних організаційно-правових форм, як компанії (корпорації) і товариства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
3. Цивільний кодекс УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – Ст. 318, 322.
4. Закон України «Про господарські товариства» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
5. Закон України «Про (селянське) фермерське господарство» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – Ст. 186.
6. Закон України «Про фермерське господарство» // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1438.
7. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 р. № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005 р. – № 2. – Ст. 44.
8. Красавчиков О. А. Структура предмета гражданского-правового регулирования социалистических общественных отношений // Сб. учен. тр. Свердловского юрид. института. – Вып. 13. – С. 16.
9. Красько И. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация, корпоративные права, ответственность участников) // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 3-5.
10. Писемский П. Акционерная компания с точки зрения гражданского права. – М.: Тип. Грачева И. К., 1876. – С. 3-32, 58-59.
11. Спасибо-Фатеева И. В. Деякі розсуди про юридичні особи та організаційно-правові форми // Право України. – 2007. – № 2. – С. 88, 118-123
12. Спасибо-Фатеева И. В. Правовая природа акционерных обществ // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 12 – С. 15.